

ENES KARIĆ

Uspomene o ranim raspravama o uvođenju vjeronauke u škole, 1992-1996. godine (akteri, sporenja, razilaženja, problemi, normativa) i uloga Fakulteta islamskih nauka u obrazovanju vjeroučiteljskog kadra

Enes Karić

*akademik i redovni profesor,
Fakultet islamskih nauka
Univerziteta u Sarajevu
dreneskarić@hotmail.com*

Izlaganje s naučnog skupa – osvrt

Primljeno: 3. 4. 2023.
Prihvaćeno: 8. 9. 2023.

Ključne riječi

vjeronauka, sjećanja, Sarajevo, obrazovni sistem, rasprave

Sažetak

U ovom eseju autor se prisjeća rasprava o uvođenju vjeronauke u škole, u periodu 1992–1996. Sve rasprave koje se ovdje prizivaju u sjećanje događale su se u opkoljenom Sarajevu. Unatoč tome, rasprave odišu slobodnim pristupima prema ulozi vjeronauke i tretmanu njezina mjesta u obrazovnom sistemu. Sudionici ovih rasprava vjeronauku odbacuju ili prihvataju, neki je žele uvesti u škole pod drugim imenom, neki žele domisliti posve novi i “moderniji” predmet koji bi odmijenio vjeronauku a istovremeno izvršio njezinu ulogu u obrazovanju, dok su neki za to da se drugi predmeti prožmu vjeronaučnim duhom i pozitivnim stavom o religiji.

Memories of Early Debates on the Introduction of Religious Education in Schools, 1992-1996, (Actors, Disputes, Disagreements, Problems, Regulations) and the Role of the Faculty of Islamic Studies in the Education of Religious Education Teachers

ذكريات المناقشات المبكرة حول إدماج التربية الدينية في المدارس 1992 — 1996 (المشاركون، المنازعات، الاختلافات، المشكلات، الوثائق) ودور كلية الدراسات الإسلامية في تعليم كوادر التربية الدينية

18

Keywords:

religious education, memories, Sarajevo, education system, debates

الكلمات المفتاحية:

التربية الدينية، الذكريات، سرايفو، النظام التعليمي، المناقشات

Abstract:

In this essay, the author recalls the debates on the introduction of religious education in schools during the period 1992-1996. All discussions reminisced here took place in besieged Sarajevo. Despite the challenging circumstances, the debates exuded a free approach to the role of religious education and its treatment within the educational system. Participants in these discussions either rejected or embraced religious education. Some wanted to introduce it into schools under a different name, while others aimed to create an entirely new and "more modern" subject that would replace religious education while simultaneously fulfilling its role in education. Meanwhile, some advocated for infusing other subjects with the spirit of religious education and a positive attitude toward religion.

الملخص:

يتذكر المؤلف في هذا البحث المناقشات حول إدماج التربية الدينية في المدارس في مرحلة 1992 — 1996. وجميع المناقشات التي يتم تذكرها هنا كانت تجري في سرايفو المحاصرة. ورغم ذلك تتسم المناقشات بالآراء الحرة عن دور التربية الدينية ومكانتها في النظام التعليمي. فشاركوا هذه المناقشات يرفضون التربية الدينية ويقبلونها، يريد بعضهم إدماجها في المدارس تحت اسم آخر، ويريد الآخرون إدراك مادة جديدة تماما و«أكثر حداثة» تبدل التربية الدينية وتقوم في نفس الوقت بدورها في التعليم، بينما يسعى بعضهم إلى إشراب المواد الأخرى بروح التربية الدينية والموقف الإيجابي من الدين.

Uvod

Poštovano slušateljstvo,

ovo što imam namjeru kazati samo su sjećanja i uspomene o ranim raspravama o uvođenju vjeronauke u škole u periodu od 1992. do 1994, ponekada su se ove rasprave održavale i tokom 1995. i 1996. godine.¹ Ovaj esej nije o mojoj ulozi na planu uvođenja vjeronauke, jer moja uloga je bila neznatna i ona je posve zanemariva.

Slaba dokumentiranost i nedovoljna preglednost ovog eseja posljedica je stanja u opkoljenom Sarajevu. Pa ipak, treba imati u vidu da su rasprave i u takvim teškim uvjetima opsade i skapavanja održavane o mnogo čemu, i u više navrata, pa i o temi uvođenja vjeronauke i profiliranju njezinih planova i programa.

Ko su bili sudionici ovih rasprava o vjeronauci u školama? Bilo ih je mnogo, od pojedinaca iz Islamske zajednice do članova Vijeća kongresa muslimanskih intelektualaca u Sarajevu. Tu je bilo i nekoliko vrlo plodonosnih susreta sa predstavnicima Katoličke crkve, kao i sa uposlenicima u Pedagoškom zavodu. Rekao bih da su svi ovi susreti tematizirali pitanja uvođenja vjeronauke u škole, tu su se pojavile ili formulirale korisne sugestije tadašnjim nadležnim institucijama o tome kako uspostaviti normativne i zakonske okvire za uvođenje i predavanje vjeronauke kao zasebnog predmeta.

Vjerujem da u arhivama institucija Rijasetu Islamske zajednice o svemu ovom ima relevantna dokumentacija, kao i u ministarstvima za obrazovanje i kulturu, te u Vijeću kongresa muslimanskih (kasnije bošnjačkih) intelektualaca i još ponegdje,

1 Ovaj esej je pročitao na konferenciji "Trideset godina islamske vjeronauke u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine – iskustva, izazovi i perspektive", koja je održana na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17-18. novembra 2022. godine. U ovom eseju autor se prisjeća rasprava o uvođenju vjeronauke u škole, u periodu 1992-1996. Sve rasprave koje se ovdje prizivaju u sjećanje događale su se u opkoljenom Sarajevu. Unatoč tome, te rasprave odišu slobodnim, rekao bih pluralnim, pristupima prema ulozi vjeronauke i tretmanu njezina mjesta u obrazovnom sistemu. Sudionici ovih rasprava vjeronauku odbacuju ili prihvataju, neki je žele uvesti u škole pod drugim imenom, neki žele domisliti posve novi i "moderniji" predmet koji bi odmijenio vjeronauku a istovremeno izvršio njezinu ulogu u obrazovanju, dok su neki za to da se drugi predmeti prožmu vjeronaučnim duhom i pozitivnim stavom o religiji. Itd.

na primjer u Pedagoškom zavodu i Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod". Od ovih začetnih rasprava o predmetu vjeronauke prošla je dovoljna vremenska distanca, dobro bi bilo da mlađi istraživači dopru do dokumenata i da ih naučno i kritički obrade.

Čemu vjeronauka?

Pitanju "čemu vjeronauka?" posvetila se velika pažnja od svih sudionika u ovim raspravama održanim mnogo puta. Oni su slobodno oslovljavali mnoga pitanja, kao, na primjer: Je li vjeronauka nastavni, školski predmet pored drugih predmeta, ili se vjeronaukom uvodi ideologija koja je tutor drugim predmetima i koja je zasnovana na vjerskim temeljima; da li vjeronauka u školama treba da zamijeni marksizam; da li vjeronauku predavati dogmatski (to jest, iz načela ustrojenih dogmi i vjerovanja dotičnih vjera) ili vjeronauku predavati iz života i njegovih problema, recimo, koliko vjeronauka može razbuditi svijest o pitanjima kao što su ekološka kultura i odgovornost prema prirodi, nasrtaji moderne znanosti i tehnologije na integritet čovjeka i prirode, življenje ljudi u pluralnom društvu itd.

Očito je da su ovakve rasprave, i to još usred opkoljenog Sarajeva, poslužile mnogima da na ovim susretima daju oduška svojim stavovima i viđenjima kako koncipirati vjeronauku. Zanimljivo je, i to ovdje treba spomenuti, da su katolički sudionici ovih rasprava insistirali na tome da je uvođenje vjeronauke kao vjeronauke (i pod imenom vjeronauke!) neupitno, a posve je drugo to kako će se predmet vjeronauke tokom vremena oblikovati, koncipirati i osvježavati. Kao da su katolički teolozi bili pri stavu: Vjeronauku treba uvesti u škole zakonito, a samo vrijeme će odgovoriti na ono svakako važno pitanje – "čemu vjeronauka?"

Pitanju "čemu vjeronauka?" pristupali su mnogi iz svoga životnog iskustva. Rasprave su se kretale u mnogim smjerovima.

Sjećam se jednoga sastanka na kome su predstavnici Udruženja Mladi muslimani od predsjednika Alije Izetbegovića rezolutno tražili da se on oglasi u prilog uvođenja vjeronauke. Prije

susreta sa Izetbegovićem dostavili su mu svoj elaborat kako oni vide predmet vjeronauke. Razvila se vrlo živa pa i žustra rasprava, Izetbegović im je rekao da njihov elaborat govori o vjeronauci izvan života, jer, na primjer, govoriti o namazu kad se klanja i u koliko rekatskih sekvenci se klanja, a ne pokušati objasniti zašto čovjek uopće treba da klanja, ili ne dati odgovore na pitanja zašto čovjek kroz namaz ili molitvu uopće štuje Boga – to je put u sterilnu vjeronauku. Izetbegović je tada rekao da su on i njegova gimnazijska generacija imali vjeronauku po svim tadašnjim nastavnim standardima, ali udaljenu od života, koja je predavana na način izlaganja davno već mrtvih znanja od mrtvih ljudi. Rekao je da su baš iz njegove generacije nekoliko njegovih vršnjaka postali ‘zagriženim ateisti’, iako su kao gimnazijalci iz vjeronauke imali najviše ocjene. Trebalo bi vjeronauku koncipirati tako da se zapitanosti o Bogu i svijetu mladim ljudima ponude umom, razmišljanjem, potom srcem, savješću i intuicijom više nego formalnim planovima i programima koji mogu biti dobro koncipirani, ali koji se đaćkom auditorijumu prenose nepristupačno, odbojno, sterilno i ‘učionički’ – zaključio je Izetbegović. Na ovom susretu Izetbegović je rekao da i kad se uvede, vjeronauku treba koncipirati tako da se ona otvori i za veličanstvene poetske himne Bogu iz pera evropskih i zapadnih pjesnika, baš kao i onih istočnih.

Vjeronauka ili historija religija?

Ja pouzdano ne znam kako je došlo do aktualiziranja dileme ‘vjeronauka’ ili ‘historija religija’. Ali se sjećam da je ta dilema bila jedna od tema spomenutih rasprava u opkoljenom Sarajevu. Oni koji su bili za ‘historiju religija’ smatrali su da je to inkluzivan naziv jednog otvorenog predmeta koji će se predavati objektivno, kako su govorili. Odmah se postavilo i kontrapitanje: Da li će se ‘historija religija’ baviti istinama vjere, obrednom i moralnom ravni vjera i religija, metafizičkim dimenzijama religije kao takve? Ili će se ‘historija religija’ baviti religijama i vjerama upregnutim u službu mnogih imperija, carstava i ideoloških sistema? I sami zagovornici predmeta ‘historija religija’ vidjeli

su da nije ni lahko niti jednostavno 'izlagati pojave i očitovanja religija kroz njihova historijska ili povijesna realiziranja'.

U ovim raspravama naznačilo se da nije dobro da prijedlozi u prilog 'historije religija' posluže za eliminiranje naziva 'vjeronauka'. Naime, predmet vjeronauke nije za to da se znanja koja vjeronauka nudi reduciraju na 'historiju religija'. Vjeronauka podučava vjeri u Boga na jedan transhistorijski način, prikazujući vjeru uz pomoć vjeronauke, ali ne na način da se vjera podvrgne nauci, već da se vjera predoči i prikaže kao skladno istinit, moralno utemeljen i čudoredno inspirativan spoj koji svima, a ne samo mladim ljudima, govori o Bogu, svijetu, prirodi i čovjeku. Vjeronauci se mora osigurati sloboda izlaganja, vjeronauku treba izbaviti od tutorisanja historije, ideologije, sociologije itd. Ovaj stav su iznijeli mnogi.

Malo po malo, na ovim sarajevskim raspravama odustalo se od toga da 'historija religija' zamijeni vjeronauku. Prihvatili su se prijedlozi da vjeronauka treba da se zove vjeronauka, a da se ona koncipira sa idealno zamišljene uloge religije u životu čovjeka, društva, porodice, zajednice itd. Naime, istaklo se da se predmet vjeronauke ne treba destruirati fantomski koncipiranim predmetom 'historija religija', predmetom koji doista može pokazati mnoge zloupotrebe mnogih religija kroz povijest, što bi nesumnjivo bilo korisno.

Ali, cilj predavanja predmeta zvanog vjeronauka nije u tome da se vjera i religija ogade mladim ljudima i destriraju u njihovim dušama, već da se pokaže kako su vjera i religija, kroz povijest ljudskoga roda, imale itekako pozitivne učinke i ostavile dobre vjerske, kulturne i civilizacijske tekovine u društvu, zajednici, porodici itd.

Na ovim sarajevskim raspravama često su argumenti podastirani i na komparativan način. Recimo, hemija se predaje kao hemija, a ne kao historija hemije. Jer, kad bi se na predavanjima o hemiji ili biohemiji iznijeli svi podaci o eksplozijama hemijskih tvornica i hiljadama ljudskih žrtava, đaćkoj i studentskoj publici ogadila bi se hemija kao nauka. Isto je i sa predmetima

fizika i historija fizike. Nema nikakve sumnje da katastrofe Hirošime i Nagasakija 1945. godine ne idu u prilog fizike kao nauke. Ali, u svemu se mora, u svim naukama, načiniti razdioba između onog što ostaje dobrobitno po čovjeka i čovječanstvo, od onoga što čovječanstvo napada i destruiira.

Ovim se došlo do zahtjeva da se predmet vjeronauke ima i treba koncipirati kao konglomerat prikaza najpozitivnijih i najdobrobitnijih učinaka i djelovanja vjere i religije na pozornici čovječanstva. I to sve treba nazvati – vjeronauka!

Kultura religije ili vjeronauka?

Ali, rasprava se vodila i oko jednog drugog prijedloga, on se zvao 'kultura religije' ili 'kultura religija'. Ta je sintagma 'kultura religija', kao mogući konkurent vjeronauci, predlagan od mnogih uz tvrdnju da su se svjetske religije ispoljile i ospoljile u kulturama i civilizacijama, te, prema tome, savremenim školama, kako osnovnim tako i srednjim, više odgovara predavanje predmeta 'kulture religija' nego li vjeronauke. K tome, tvrdilo se da će se predmetom 'kultura religija' sačuvati pluralna (nacionalna, vjerska itd.) harmonija u razredima državnih škola.

Kao da se ovim prijedlogom ('kultura religija'), i opravdanjem da je itekako inkluzivan, samoj vjeronauci unaprijed priricalo nešto podrivačko, anarhoidno, remetilačko i separirajuće. Upravo to je u ovim raspravama i isticano i ime vjeronauke uzeto je u zaštitu.

Ovdje još jednom spominjem katoličke sudionike ovih susreta i rasprava. Na svoj način profesori katolici uvjerali su auditorij, prvo, da nema potrebe da se umjesto vjeronauke u školske učionice krijumčari bilo šta drugo ('historija religije', 'kultura religije' itd.). Drugo, u velikom broju zemalja u Evropi vjeronauka je odavno stekla 'pravo građanstva' u obrazovnim sistemima. Zašto onda vjeronauci u/kod nas priricati neku 'anarhističku i prevratnu narav'? Treće, vjeronauka će se predavati prema planovima i programima koje odobre tradicionalne

vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini, a samo odvijanje ili realiziranje vjeronauke bit će podvrgnuto savremenim obrazovnim i važećim pedagoškim standardima, inkluzivnoj naravi nastave i obrazovanja, vrijednostima pluralnih društava itd.

Posve je razumljivo da se na ovom mjestu razvila rasprava o tome da li tradicionalne vjerske zajednice vjeronaukom ulaze ili intruiraju u obrazovni sistem države, da li je to praksa koja je legalna i legitimna itd. Kao i drugdje u raspravama u vrijeme opkoljenog Sarajeva, i ovdje se pozivalo na 'evropsku praksu', predmet vjeronauke treba tretirati kao naučan, jer i vjeronauka je nauka.

Vremenom je vjeronauka uvedena, ona je našla svoje mjesto u školama, kao predmet hvatala je korak sa potrebama koje su se javljale.

Ovo nije prilika da se šire elaboriraju i one diskusije sudionika ovih rasprava koje su išle za tim da se 'pogled na svijet prirodnih nauka treba deideologizirati', jer, tvrdili su, 'kakve svrhe ima uvođenje vjeronauke u škole, ako drugi predmeti i njihovi udžbenici predstavljaju brevijare ateizma, materijalizma i agnosticizma'.

Napominjem da se ovim diskusijama već bilo stupilo na vrlo osjetljiv teren narušavanja slobode i autonomije naučnog istraživanja i obrazovanja. Mnogi sudionici ovih rasprava upozorili su da je najbolje da se nijedan nastavni predmet ne izučava i ne predaje pod diktatom bilo kakve ideologije, pa ni one za koju nam se čini da je 'na strani vjere, religije i Boga'.

Potrebno je da do prava građanstva dođe pluralni glas i u izlaganju prirodnih nauka. To znači da se može dovesti u sklad materijalizam i idealizam, evolucionizam i kreacionizam, nauka i religija, priroda i Bog, Ovaj i Onaj svijet itd.

Uloga Fakulteta islamskih nauka u afirmiranju vjeronauke kao relevantnog predmeta

Drugi na ovoj konferenciji će govoriti o predmetima i smjerovima koji se izučavaju na Fakultetu islamskih nauka a koji pružaju stručnu, naučnu i teorijsku podršku u izučavanju onih

pedagoških i teoloških predmeta koji profiliraju vjeroučiteljski kadar onako kako je najbolje. Osvrnem li se ukratko na ulogu Fakulteta islamskih nauka na ovim poljima, treba podsjetiti da je FIN – sve od svoga osnivanja 1977. godine – radio na svojoj međunarodnoj afirmaciji. Od tada do danas preko dvadeset i pet nastavnika završilo je s uspjehom jedan ili više studijskih programa na poznatim, rekao bih, vodećim univerzitetima u svijetu. Mnoštvo tih programa koji su uspješno apsolvirani najizraavnije se tiču vjeronauke i savremenih društava. Ovim su nastavnici FIN-a stupili u vrlo zahtjevnu i kompliciranu razmjenu pedagoških iskustava ne samo na planu predavanja teoloških već i pedagoških predmeta.

Sama vjeronauka bila je glavna tema nekoliko domaćih i međunarodnih simpozija organiziranih na FIN-u. U nekoliko mahova simpoziji i konferencije na FIN-u ugstili su profesore sa univerziteta u Beču, Tibingenu, Osnabriku itd. FIN će za nekoliko godina obilježiti pola stoljeća svoga kontinuiranog rada, dobro bi bilo da se do tada obave istraživanja i objave knjige o svim ovim ulogama Fakulteta, pa i ovoj kad je posrijedi profiliranje vjeronauke.

Na kraju, rekao bih da smo svi u Bosni i Hercegovini sada bogatiji za jedno iskustvo zvano 'vjeronauka'. Nijedno iskustvo, pa ni ovo koje smo zaimali, ne daje konačne mjere niti određuje zgotovljene obrasce za budućnost. U savremenom svijetu vjeronauka svoje mjesto treba tražiti polazeći od spoznaje da je čovjek biće odgoja, ali i obrazovanja. Na mnogo načina odgoj podrazumijeva razbuđivanje savjesti u čovjeku, one savjesti koju mnogi definiraju kao unutarinja obzorja čovjekova bića. Osim što vjeronauka oslovljava tu vrstu Božanskih glasova koji se javljaju u savjesti, vjeronauka također oslovljava i one Božanske znakove, ma koliko neizbrojive, u svjetovima na vanjskim obzorjima, u univerzumu samom. Ako vjeronauka pobudi čuđenje o Bogu koji pokazuje sve te horizonte, nutarnje i vanjske, ona je ispuni-la svoju svrhu.

